

OSTARELA DRUŽBA

POVZETEK

Pojasnitvi demografskih kazalcev, ki opredeljujejo pojav t. i. ostarele družbe v industrijsko razvitem svetu nasploh in v Sloveniji posebej, sledi okvirna analiza političnih, ekonomskih, socialnih in moralnopolitičnih implikacij. V tem kontekstu so posebej poudarjeni pojav gerontokracije in posledice t. i. generacijskega konflikta. Prvo in drugo je osvetljeno s podatki raziskav, ki so bile opravljene na tujem in doma. Stališča do domov za ostarele, patronažne službe in zdravstvenih institucij in z njimi posredno povezana ekonomska problematika sodijo med integralne dele prispevka, ki je v zadnji konsekvenci osmišljen z globalnim procesom prehoda iz industrijske v postindustrijsko družbo.

ABSTRACT

The explication of demographic indicators, which define the phenomenon of "old nations" in the contemporary developed world in general and in Slovenia in particular, is followed by a basic analysis of political, economical, social and moral-ethical implications. In this context the appearance of gerontocracy and the generation-gap conflicts is particularly emphasized. Both phenomena are illuminated by data collected in elsewhere and in Slovenia. The attitudes toward nursing homes for the elderly, day-care and health institutions and with them connected economic problems are part of the paper which point of departure was the global process of transition from the industrial to the post-industrial society.

Dve temeljni značilnosti označujeta pozno industrijsko in zgodnjo postindustrijsko družbo: visoka longeviteta in nizka rodnost. Slednja je v zadnji konsekvenci tudi odgovorna, če mislimo statistično, za sindrom "ostarele družbe" ali za populacijski pojav, ki je kot novost v svetovni zgodovini še zmeraj dokaj nezadostno raziskan.¹

Razlogi longevitete, tj. visoke individualne povprečne starosti, so relativno enoznačni: manj naporno delo, ustrežnejša prehrana in še posebej nesluteni razvoj preventivne in kurativne medicine. Vzročna zveza nizke rodnosti je veliko bolj zapletena. Ne poznamo dovolj niti narave vseh možnih spremenljivk, ki določajo končne učinke vzročnega spleta, niti dinamike njihovega medsebojnega učinkovanja, ki je očitno odvisna še od vsakokratne konstelacije vnanjih, se pravi kulturnozgodovinskih, socialnopolitičnih in

ekonomskih dejavnikov. Kar zadeva slednje, lahko mirno, pa čeprav v grobo postavimo, da že v pozni industrijski družbi številčnost potomstva zagotovo ne pomeni več naložbe, ki se obrestuje bodisi kot cenena in poslušna delovna sila bodisi kot porok za preskrbljeno starost staršev ali kot oboje, kar je grosso modo veljalo še za nekdanjo kmečko, obrtniško ali delavsko "razširjeno družino", marveč obveznost, ki se ji poskuša sodobna "nuklearna družina" – zlasti v urbanih aglomeracijah, ki s svojimi tipi stanovanj eo ipso niso naklonjene velikim družinam, in ne glede na slojno pripadnost – izogniti na ta ali oni način. Po eni plati so namreč stroški, ki jih dandanašnji terja proces oblikovanja otroka v odraslega in času primerno izobraženega občana, postali tako visoki, da jih družina s povprečnimi dohodki in številnejšim naraščanjem komaj ali sploh ne zmore pokriti.

Po drugi plati in hkrati pa je skrb za bolj ali manj preskrbljeno starost prevzela s takšno ali drugačno socialno politiko družba v celoti, oziroma če gre za zaposlene, takšna ali drugačna zvrst starostnega ali/in invalidskega zavarovanja, ki ga poznajo vse razvite države. Izjeme je najti le v nerazvitem svetu, se pravi v državah, ki se jim še ni treba ubadati s posledicami pojava "ostarele družbe".

Preden se bomo lotili tega pojava, ki je – kot je že bilo poudarjeno – brez precedensa v zgodovini človeštva, in se z njim v zvezi tudi okvirno dotaknili nekaterih razsežnosti posledic, s katerimi se očitno ne zmoremo več učinkovito in uspešno spoprijemati z utečenimi pristopi in prijemi, se poskušajmo vsaj fragmentarno seznaniti z demografskimi kazalci, ki pričajo dovolj zgovorno, da je pridevek: ostarela družba, ki se ne sliši preveč simpatično, upravičen.

V primitivnih družbah je zelo težko zaslediti več kot 3 % ljudi, ki bi bili starejši kot 65 let, medtem ko se v industrijsko razvitih deželah - med njimi je tudi Slovenija – ta odstotek danes giblje med 9 in 12 %. Toda 12 % še ne pomeni konca rasti, saj demografiji napovedujejo, da bomo čez 15 let živeli v družbi, v kateri bo morda kar 20 % petinšestdesetletnikov in starejših. Francija npr. pričakuje porast prebivalstva, starejšega nad 65 let, do leta 2000 za 29 %, starejšega nad 80 let pa za 42 % (Sauvy, 1966). ZDA se pripravljajo na to, da bo do leta 2000 poraslo prebivalstvo starostnega razreda med 55 in 64 leti za 16 %, med 65 in 64 let za 23 % in nad 80 let za 60 % (Brotman, 1977). V SZ so izračunali, da bo do leta 2000 za skoraj 300 % naraslo število prebivalcev, starejših od 65 let (Roubakine, 1976). V Švici, ki sodi zagotovo med najrazvitejše države Evrope in najbogatejše tega sveta, so ugotovili, da se je število osemdesetletnikov od leta 1888 do 1966 pošesterilo; demografske napovedi za leto 2010 pa grozijo, da se bo to število v primeri z letom 1966 še potrojilo (Mitscherlich, 1971).² Podobne podatke bi lahko navedli tudi za druge industrijsko razvite države. "Staranje" razvitih držav spremlja "mladost" nerazvitih, ki se še zmeraj ne zmorejo uspešno upreti t. i. eksploziji prebivalstva (visoka rodnost, nizka longeviteta) in njenim posledicam: število ust raste hitreje kot kolač, ki naj bi jih prehranil. Naše Kosovo je najlepši primer nebrzdane rasti prebivalstva in posledic, ki jih vleče za sabo.

Leta 1970 je bilo v Jugoslaviji okoli 1.586.000 občanov, starejših od 65 let, ali 8 %, leta 1980 jih je bilo okoli 1.966.000, leta 1990 jih bo, vse tako kaže, okoli 2.089.000 in leta 2000 ali čez borih 15 let, če se demografiji ne motijo ali ceteris paribus, pa kar okoli 2.886.000, skratka za dobro "republiko", ki bo morda še bolj kot demografska kohorta

mladih, ki se šele pripravljajo za vstop v produktivno življenje, obremenjevala aktivni del prebivalstva. Takšna je torej podoba, če izhajamo iz spodnje meje ostarelosti, tj. 65 let, ki velja za zdaj kot standard po vsem svetu.³ Toda razmerja se hudo spremenijo, brž ko določimo za spodnjo mejo leto, ko zaposleni normativno dozorijo za upokojitev – pri nas je to za zdaj 60 let za moške in 55 za ženske – ko postavimo enačaja med upokojenostjo in ostarelostjo. Ta spodnja meja pa se bo zelo verjetno že v bližnji prihodnosti pomaknila za 5 ali celo let več navzdol. Kaj bo to pomenilo, najbolj prepričljivo izpričuje podatek, da je občan, ki se je, denimo, upokojil leta 1945, smel pri nas pričakovati, da bo “užival” svojo pokojnino 7 do 8 let, medtem ko sme upati, če se upokoji danes in še posebej če je ženska – pričakovana življenjska doba žensk je za nekaj let daljša od moške in, paradoksalno, ženska je upravičena, da se upokoji bolj zgodaj – da bo to počel dobrih 17 ali celo 20 let. Sporočilo, nad katerim se je treba zamisliti, saj gre konec koncev za obdobje, ki je enako času, v katerem se povprečni občan formalno usposobi za opravljanje svojega poklica. Če se bo do zdaj predpisana delovna doba še skrajšala za pet ali celo deset let, pa za čas, ki ga terja visokošolska diploma oziroma visokošolska diploma z doktoratom znanosti. Ob tem se kajpak samo po sebi zastavlja vprašanje, od kod sredstva, ki so potrebna za vzdrževanje tega demografskega razreda, ki ga prav zaradi njegove številčnosti ne moremo več prištevati med t. i. marginalne skupine. Razen seveda, kolikor ne gre za onemogle, ki sodijo podobno kot otroci med t. i. ranljive družbene skupine (vulnerable groups). Toda tudi ta posebej ranljivi del ostarele prebivalstva, ki najbolj bremeni skrbstvo in zdravstvo, se skrb vzbujajoče širi.⁴

Kazalci, ki jih v tem prispevku ne gre v podrobnosti in “in extenso” navajati, razkrivajo, da je podoba demografskih trendov, ki smo jih nakazali za Jugoslavijo, še bolj zaostrena v Sloveniji, saj je že zdaj okoli 15 % Slovencev starejših od 60 in 11.5 % starejših od 65 let. Leta 2000 pa naj bi imeli že čez 20 % občanov starejših od 60 let. Povedano pa tudi implicira, da se bo morala naša republika med prvimi v Jugoslaviji resno spoprijeti s problematiko ostarelih, ki je po definiciji večplastna, saj je treba iskati odgovore tako na političnem in gospodarskem področju kot na socialnem in ne nazadnje na moralno-etičnem; ne nazadnje na moralno-etičnem področju preprosto zato, ker nismo kot samoupravna socialistična družba postavili v osrčje političnega sistema ideološke abstrakcije, marveč konkretnega občana. Apostrofiranje konkretnega človeka pa pomeni hkrati tudi obveznost, da bomo poskušali kot družba ustrezno zadovoljiti njegove posebne potrebe, želje in pričakovanja. Te posebne potrebe, želje in pričakovanja pa se ne oblikujejo v socialnem in zgodovinskem vakuumu, pač pa v konkretnih socialnih in kulturnozgodovinskih koordinatah, v našem primeru v srednjeevropskem geopolitičnem prostoru. Ali drugače povedano: v srednjeevropskem prostoru, v katerega kot etnija spadamo, je zasidrana tudi legitimiteta meril, s pomočjo katerih presojujemo, kaj je in kaj ni pravična socialna razdelitev “privilegijev” oziroma kaj je ali kaj ni ustrezna kakovost življenja. Prav ta prostor je torej naravni referenčni okvir, v katerem se oblikujejo hierarhije potreb in motivov ljudi, ki so se tu na-rodili. Posledično potemtakem tudi merila presoje ostarelih občanov, kaj je in kaj ni človeka dostojno staranje. Sklicevanje na jugoslovanska povprečja kot na “points of reference” ne more v tej zvezi nikogar

prepričati in še več, ne moremo ga uporabljati kot izhodišče zadevnih izboljševalnih posegov, ki naj bi bili učinkoviti in predvsem uspešni. Tega bi ne smeli izgubiti izpred oči predvsem načrtovalci družbenega razvoja.

Najbrž je odveč opozorilo, da se politične, ekonomske, socialne in moralno-etične razsežnosti pojava "ostarele družbe" medsebojno prekrivajo in pogojujejo, kar pomeni, da je skoraj nemogoče razpravljati – tudi če zadevo poenostavimo – o kateri koli razsežnosti izolirano. Za primer se najprej ustavimo pri politični razsežnosti.

Znano je, da postajamo z leti vse bolj starokopitni, da se vse bolj krčevito oklepamo ustaljenih navad in pogledov na svoje ožje in širše okolje, skratka, da živimo v soglasju z modrostjo starega hindujskega pregovora: v prvi polovici svojega življenja oblikujem svoje navade in nazore, v drugi polovici pa navade in nazori oblikujejo mene. To pa v bistvu pomeni, da postajamo z leti neofobni, da odklanjamo ali da smo vsaj hudo nezaupljivi do vsega, kar je nepoznano in novo. Sociološke in socialnopsihološke raziskave političnega vedenja (Eysenck, 1954; Berelson et al., 1954; Lazarsfeld et al., 1944) so pokazale, da se nagiba pomemben del ostarelih volivcev k radikalizmu, konservativizmu ali k politični neodzivnosti. Konservativizem gre pripisati njihovim investiranim interesom v status quo, radikalizem v stališčih je povezan z njihovo opozicijo skupnosti, za katero menijo, da jih je neupravičeno odrinila ali poskuša odriniti na obrobje družbenega in družabnega dogajanja, politična apatija pa je najbrž pogojena z anomijo, ki izvira pretežno iz občutka nemoči in manka socialne integracije. Ostareli občani so kratko malo pomembno manj pripravljeni sodelovati v spreminjanju družbenega, družabnega in fizičnega okolja kot mlajši oziroma se pomembno bolj kot mladi upirajo kakršnim koli popravkom obstoječega. K neofobnosti – in za to pravzaprav gre – pa poleg omenjenega prispeva še zastarevanje znanja in spretnosti, ki prihaja še posebej do izraza v obdobjih skokovitega razvoja tehnologije, ali z eno besedo, v razvojnih intervalih diskontinuitet.

Neofobija lahko usodno vpliva na uvajanje novih proizvodnih sredstev in odnosov, brž ko imamo opraviti z družbo, za katero je značilna gerontokracija: v oblastnih strukturah prevladujejo kadri, ki so se poklicno in vrednostno oblikovali v času, ki ga je opredeljevala drugačna tehnologija, in v socialnem okolju, v katerem so veljali drugačni standardi in norme vedenja in vrednotenja. Zato ne preseneča, da ponujajo ostareli vodilni kadri kar naprej stare odgovore na povsem nova vprašanja, da skušajo s skoraj patetičnimi nastopi razglasiti za "družbeno nevarno ali tuje" vse, česar ne razumejo, kar presega svet njihovihkušenj. Toda povedanemu še ne sledi, da je neofobija gerontokratov, ki so sicer "bete noire" v očeh nestrpnih naslednikov, a priori in povsem negativna oziroma da se je treba brez pridržkov pridružiti zborom, ki pojejo evlogije v čast neofiliji, ki bi morala biti naravni atribut mladosti. Resnica je kot po navadi nekje v sredini: razumna neofobija drži v šahu nekritično neofilijo. Kaj bi se zgodilo, če bi ta medsebojni nadzor povsem odpovedal, je že pred leti v nekem predavanju duhovito opisal L. Kolakowski z besedami: "... v obeh primerih, se pravi, če bi se prepustili ekstremni neofobiji ali ekstremni neofiliji, bi še danes živeli v votlinah. Premalo sprememb je prav tako pogubno kot preveč...." Z drugimi besedami, določena mera

neofobije je potrebna za vzdrževanje kontinuitete in določena mera neofilije je potrebna za odprtost do diskontinuitet, ki so skoraj praviloma generator novih smeri razvoja.

Bodisi na globalno sistemski ravni bodisi na podsistemski je torej "ostarela družba" hkrati in na eni strani soočena s splošno težnjo h konservativizmu in na drugi z zaostrovanjem navzkrižij med generacijami (generation gap). Tako prvo kot drugo lahko pomeni resno zavoro prilagajanja spremembam, ki se dogajajo v relevantnem okolju globalnega sistema. Prilagajanje spremembam relevantnega okolja je namreč življenjskega pomena za obstoj katere koli družbene formacije, saj ji v nasprotnem primeru grozi dezintegracija. Temu spoznanju mora kajpada slediti čisto določena akcija, določene strukturne korekture, ki naj bi razeletrile zaostrovanje in ozemljile konstruktivno razreševanje generacijskih konfliktov, ki so lahko izredno neprijetni.

Za politične in proizvodne organizacije ali ustanove velja, da je možno uspešno presegati razhajanje med generacijami s kadrovske politiko, ki je utemeljena z dolgoročnimi cilji razvoja. S kadrovske politiko, ki ne dopušča absolutne prevlade niti odhajajoči niti prihajajoči generaciji, se pravi, ki zmore učinkovito brzdati neofilno zagnanost mladih in parirati neofobno zadržanost starih. Pri tem so zlasti v proizvodnji pravi mojstri Japonci, ki so prvi odkrili, kako je možno neboleče ustaviti "graceful deterioration" ali "častitljivi razkroj" organizacij, ki je za petami biološkemu staranju kadrov: razvojni oddelki so postali domicil mladih strokovnjakov, tj. kadrov, ki si morajo ugled šele ustvariti, ki še nimajo lovorik, na katerih bi ležali, medtem ko je vrhunski menedžment še zmeraj prerogativ izkušenih, toda previdnih "starih mačkov". Dodati pa je treba, da se kadri ne starajo samo biološko, temveč tudi profesionalno: sodobnejša kot je tehnologija, hitreje postaja razvidna razlika med profesionalno usposobljenostjo "starih" in "mladih" strokovnjakov, in posledično, bolj brutalno se širi t. i. generation gap. Najboljša ponazoritev so pričevanja kronistov mikroelektronske revolucije v kalifornijski Silicon Valley (Hanson, 1980), v kateri so ožigosali – v njeni eruptivni fazi – za "starce" že tridesetletne visokokvalificirane inženirje. Pospešen razvoj in radikalno tekmovanje nista dovolila niti trenutka premora, saj je veljalo pravilo: biti drugi, pomeni biti še komaj dovolj dober.

Razhajanja med generacijami prihajajo na površje na drugačen način tudi v bivalnih okoljih sodobnih urbanih naselij, za katera je bilo že tudi pri nas rečeno, da bi morala postati naselja treh ali štirih generacij. Slednje v smislu, da bi moralo biti naselje arhitektonsko tako zasnovano, da bi moglo zaživeti kot resnična soseka, ki ne bi samo dovoljevala, marveč celo spodbujala socialno integracijo treh oziroma štirih generacij. Sedanja krajevna skupnost tega zagotovo ne zmore, saj je proizvod tehnokratske pameti, ki je imela v mislih ustvariti najmanjšo in zato tudi socialno pregledno administrativno bivanjsko enoto, toda ki ji je uspelo priklicati v življenje le socialno atomizirano naselje. Toda tudi manjšim stanovanjskim naseljem se ni uspelo povzpeti na raven soseke v pravem pomenu besede. O tem najbolje pričajo podatki že omenjene raziskave ISU o potrebah ostarelih: 29 % ali skoraj ena tretjina upokoencev nima s sosedi praktično nobenih stikov, medtem ko se 41 % ali dve petini s sosedi samo pozdravlja in morda z njimi tudi od časa do časa rahlo poklepeta. Očiten manko socialne integracije, za katerega smo že rekli, da sodi med vzroke politične apatije. Podatki še pridobijo težo, če

upoštevamo, da pomeni delo (zaposlitev) najbolj pomembno avenijo, ki vodi občana v družbeno in družabno življenje, saj mu določa identiteto, stil življenja, ugled in položaj, in mu ne nazadnje ponuja vzorce udeležbe v političnem uveljavljanju. Da bi lahko vse to nadomestili formalni sestanki političnih organizacij, denimo SZDL ali ZKS, je več kot iluzija, je fantazma politburokratov, ki so odtrgani od resničnega življenja. Najbrž bodo morali biti naši urbanisti, arhitekti in administratorji bolj domiselni, ko bodo snovali stanovanjska naselja in krajevne skupnosti. Stereotipni arzenal: otroški vrtec, šola, ambulanta, pošta, banka, samopostrežna trgovina in morda še kakšen zanikrn bife zagotovo niso zadovoljiva fizična "infrastruktura" za človeško sprejemljivo simbiozo več generacij. Manjkajo obrtne in storitvene dejavnosti, manjkajo primerni gostinski lokali. Ob tem je treba še poudariti odsotnost prostorov za različne "hobi" dejavnosti, za katere vemo, da presegajo socialne ovire, ki jih postavljajo izobrazba, poklic in seveda starostne razlike. Če arhitektom, urbanistom in pristojnim administratorjem manjka domiselnosti, se bodo morali pač močneje kot do zdaj naslanjati na izsledke socioloških ali socialnopsiholoških študij. Kolikor pa je tudi teh premalo, jih bodo morali odločneje spodbujati.

Z omenjanjem "hobi" dejavnosti pa smo že prešli ekonomsko domeno problematike "ostarele družbe". Povedano je bilo, da nalagajo ostareli občani že zdaj izredno težko finančno breme na družbena ramena in da se bo to breme v bližnji prihodnosti še občutno povečalo. Za ponazoritev: v našem času "delajo" za enega upokojenega nekaj manj kot štirje zaposleni, čez borih 15 let pa bosta najbrž ostala za to le še dva. Vprašanje, ki smo ga na začetku zastavili, od kod sredstva, torej očitno ni bilo odveč. To pa tudi pomeni, da se bo treba čim prej usmeriti v iskanje poti, ki bodo vodile k omiljenju pritiskov na zdravstvene in skrbstvene sklade.

Prvi korak v tej smeri: potegniti je treba jasno začrtano mejo med ostarelimi in onemoglimi, s tem da empirično in sistematično ugotovimo potrebe, želje in pričakovanja prvih in drugih, ki se – kot razkrivajo izsledki dosedanjih raziskav doma in po svetu – po svoji naravi in intenziteti krepko razlikujejo. Pri onemoglih je poudarek predvsem na potrebah, ki so povezane z delovanjem zdravstvenih in skrbstvenih institucij, pri ostarelih pa na delovnih zmožnostih, ki ostajajo v večini primerov – zlasti pri nas – neizkoriščene. Ali drugače: če gre pri prvih, tj. onemoglih, predvsem za retribucijo, gre pri drugih, tj. ostarelih, ki so še psihofizično sposobni in motivirani prispevati k družbeni blaginji, za kontribucijo.

Neizkoriščene delovne zmožnosti se jasno množijo v premem razmerju s "pomlajevanjem" upokojencev (zgodnejša upokojitev, daljša longeviteta). Ali z drugimi besedami: toliko več bo za aktivno dejavnost sposobnih in voljnih upokojenih, kolikor dlje bodo morali ti ob relativno zadovoljivih psihofizičnih sposobnostih čakati na smrt, kar ni ravno prijetno opravilo. Toda prav to je za zdaj in še zmeraj "predpisana" usoda ostarelega oziroma upokojenega občana. Vzorec vedenja, ki mu ga je oktroirala družba, s tem da mu je zablokirala dostop do vrat, ki vodijo v smiselno societalno in sprejemljivo socialno življenje, tj. ustvarjalno ali vsaj primerno delo, ki daje status in identiteto – ne pozabimo, da se je samo pri nas uveljavil "poklic" upokojenec – ki ga skratka rekonstituira kot polnopravnega in enakovrednega državljana. Še posebej velja to za

upokojenca, za katere je bil edini "hobi" delo na delovnem mestu, za ostarele torej, ki niso poznali niti pred upokojitvijo niti po njej nobene ustvarjalne prostočasne dejavnosti.

Drugi korak bi zato bil priprava na upokojitev ali t. i. psihološka profilaksa upokojitve (Poleksič, 1980), ki izhaja iz ugotovitve, da spremljajo prehod iz aktivne faze življenja v pokoj pogosto nepredvidene socio-ekonomske in psihološke posledice. Zlasti takrat, kadar se iztek delovne dobe in kronološka starost ne ujemata s psihofizičnimi sposobnostmi prizadetega, kadar je, enostavno rečeno, upokojenec "mlajši" kot bi po letih moral biti. Prav zato ker tega navzkrižja po navadi nihče ne preverja, je treba s psihološko predpripravo za upokojitev, ki lahko pomeni za marsikoga pravicati eksistencialni in eksistenčni šok, začeti že leta pred dokončnim odhodom iz delovne organizacije ali ustanove. Z drugimi besedami: na proces prilagajanja novemu slogu življenja, ki še ne pomeni ali vsaj ne bi smel pomeniti slovesa od aktivnega družbenega in delovnega udejstvovanja, se je treba pripraviti, še preden se je ta dejansko začel, podobno kot se pripravljamo za vstop v produktivno življenje. V isto poglavje sodi tudi pomoč pri iskanju ustreznega "hobija" – če ga še nima – ki bi se mu bodoči upokojenec z veseljem posvetil, podobno kot ga je treba prekvalificirati, če se želi po upokojitvi zaposliti s skrajšanim delovnim časom na delovnem mestu, ki je zanj novo, za katero mu manjka ustreznega znanja in spretnosti, ki pa ustreza njegovim zmanjšanim sposobnostim.

Tretji korak pomeni preverjanje obstoječih in iskanje novih delovnih mest, ki bi ustrezala zmanjšanim psihofizičnim sposobnostim in interesnim nagnjenjem ostarelih in koristila ožji in širši družbeni skupnosti. Ponuditi ostarelim delo – če si to želijo in so za to sposobni, za katero bi bili tudi ob skrajšanem delovnem času primernejši kot mlajši, ki pogosto opravljajo dela pod ravnijo svojih psihofizičnih sposobnosti, pa še zdaleč ni poseg, ki bi zapiral pot k zaposlitvi mladih. Gre predvsem za prerazporeditev delovnih mest in za odpiranje novih, ki bi bila od vsega začetka namenjena ostarelim in invalidom. Kar pa zadeva problematiko zaposlovanja mladih, ki so jim pri tem baje v oviro starejši, za upokojitev že zreli zaposleni, pa je treba poudariti, da je ILO (International Labor Organization, UN) že pred leti predlagala, da naj bi se v razvitih državah daljšala delovna doba ob vzporednem krajšanju delovnega tedna. Predlog, ki očitno implicira prerazporeditev delovnih mest v smislu, da bi bil volk sit in koza cela: več delovnih mest za mlade in manj neposrednih stroškov za "vzdrževanje" ostarelih. (Pri tem je zanimivo omeniti, da je npr. Avstrija izračunala, da si ob sedanji produktivnosti oziroma nacionalnem dohodku ne more privoščiti, da bi njeni zaposleni odhajali v pokoj pred 57 leti starosti). Poleg tega pa bi s takšnimi in podobnimi posegi pomagali ostarelim osmišljati življenje, saj bi ostali ob manjši fizični in psihični obremenitvi še zmeraj v središču dogajanja. Moralno-etična obveza, ki izvira iz dolga mlajših generacij do minulega dela, če že iz ničesar drugega. (Kaj pomeni prekinitev delovnih obveznosti, je najlažje razbrati iz podatkov raziskave POTREBE IN DELOVNI POTENCIALI OSTARELIH, ki je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu slovenskih starostnih upokojenecv. Več kot polovica upokojenih je izjavila (53.8 %), da so se po upokojitvi počutili hudo prazne. Predvsem so pogrešali družbo tovarišev pri delu (42 %), nato delo, ki so ga opravljali (29 %), in nazadnje zaslužek, ki je bil višji od pokojnine (16

%). Skoraj ena tretjina vprašanih – 32.2 % – je potožila, da jih pogosto ali občasno obide občutek, da življenje nima posebne vrednosti. Še posebej to velja za ženske – 34.5 % - vdovce(e) – 44.5 % – in ločence(ke) – 47.8 %).

Vendar, ko teče beseda o ostarelih kot socialnem problemu, se pogovor po navadi ustavi pri zdravstvu, patronažni službi in domovih za ostarele, pri domnevni stebrih skratka, na katerih naj bi stala ali padla celotna družbena skrb za ostarele. Pri tem se imajo seveda v mislih zdravstvo in patronažna služba, takšna, kakršna sta, ter domovi za ostarele kot institucije, ki zaslužijo kvečjemu tu in tam takšno ali drugačno kozmetično korekturo. Videti je, da tisti, ki naj bi bili ali so pristojni za domove, o izboljšavah ne razmišljajo preveč. Raje se držijo uvoženih kolovozov.

Statistični podatki, ki jih je zbral dr. B. Acetto (neobjavljeni), pravijo, da je bilo npr. leta 1982 v Kliničnem centru v Ljubljani na zdravljenju 51.125 oseb, od tega 26 % bolnikov, ki so bili starejši od 60 let, se pravi več kot četrtnina, kar je dokaj skrb vzbujajoče. Po eni strani namreč vemo, da postajajo vedno bolj glasna priporočila – bolnišnice so prenatrpane – da bi bilo dobro organizirati več zdravljenja na domu, zlasti starejših, ki so bolj potrebni dolgotrajne nege na domu kot mlajši, po drugi strani pa je tudi dokazano, da je zdravljenje na domu cenejše. Iz večkrat omenjene študije ISU je razbrati, da kar 60.7 % starostnih upokojencev sodi, da bi bilo dobro in prav, če bi se za ostarele organizirale posebne zdravstvene službe. (Za to zamisel se predvsem ogrevajo ženske in upokojenci z višjo in visoko izobrazbo. Med tistimi, ki se ogrevajo za posebno zdravstveno službo za ostarele, pa jih več kot polovica predlaga, da bi bile organizirane v okviru ambulant zdravstvenih domov). Sedanja organizacija zdravstva ostarelim očitno ni preveč pri srcu. Pravijo, da je osebje preobremenjeno in da se jim ne more posvetiti dovolj. Zanimivo pa je, da skoraj dve tretjini vprašanih odklanjata posebne oddelke za ostarele v bolnišnicah. (Negativno stališče se krepi z izobrazbo: višja kot je izobrazba, bolj odklonilno je stališče do posebnih oddelkov). Morda bi se v posebnih oddelkih počutili kot v getu? Zato je nesprijemljiva sedanja praksa, ko poskuša Klinični center (Sobotna priloga Dela, 25. 5. 1985) spremeniti domove za ostarele v svoje posebne oddelke za ostarele – gre za ostarele bolnike, ki ne potrebujejo več kliničnega zdravljenja, a nimajo nikogar, ki bi jim stregel na domu – pa čeprav morda ni za zdaj drugega izhoda. Kar se tiče patronažne službe, pa preseneča, da 18.6 % starostnih upokojencev sploh ne ve, da ta služba obstaja in da jih kar 54 %, ki sicer vedo, da obstaja, ne ve, kako deluje. Patronažna služba, ki naj bi še zmeraj nosila glavno breme skrbstva, živi torej bolj ali manj v senci. O organizaciji samopomoči, ki postaja vedno bolj popularna v Zahodni Evropi in ki bi zmogla pod strokovnim vodstvom pomembno razbremeniti patronažno službo – večina ostarelih (77.6 %), ki vedo za njen obstoj, meni, da deluje, kot se spodobi, in meni, da je preobremenjena – pa verjetno zelo malo ljudi razmišlja oziroma če razmišlja, ne ve, kako bi jo bilo moč priklicati v življenje in tudi ohraniti pri življenju.

Pri nas imamo 57 domov za ostarele. V teh domovih je približno 73 % zdravstveno problematičnih oskrbovancev, ki so povprečno stari več kot 80 let. Govori se, da bi potrebovali še najmanj 1.700 postelj. Očitno tedaj za onemogle in ne za ostarele (85.5 % starostnih upokojencev med 55 in 75 letom starosti namreč izjavlja, da ne potrebuje

nobene tuje pomoči v gospodinjstvu. Med tistimi, ki potrebujejo pomoč pri pripravljanju hrane, so v večini primerov moški, med tistimi, ki rabijo pomoč pri dnevnih nakupih, pranju in likanju, pa ženske. Najbolj prizadet je starostni razred med 65 in 75 leti in kajpak še starejši, in to zlasti samski, razvezani in ovdoveli upokojenci). Nasploh pa imajo ostareli izredno negativno mnenje o domovih za ostarele, ki se jih najbrž še drži stigma bivših hiralnic: azil za občane, ki so jih vsi bližnji zapustili. Dejstvo namreč, da samo 14 % starostnih upokojencev misli, da so domovi za ostarele še zmeraj najboljša rešitev za ostarelega človeka, je že samo po sebi dovolj zgovorno. 39.0 % starostnih upokojencev ne bi pod nobenim pogojem pristalo na tovrstno skrbstvo, 38 % samo pod pogojem, da ne bi bilo drugega izhoda, in le 0.7 % s pogojem, da bi bili domovi bolje organizirani, kot so bili do zdaj. (Zanimivo je, da je med moškimi upokojenci največ takšnih, ki pod nobenim pogojem ne bi bili pripravljeni preživeti zadnjih let svojega življenja v domu, in da je med ženskami pomembno več takšnih, ki menijo, da so domovi za ostarele še zmeraj najboljša rešitev, pa čeprav vemo, da znajo ženske bolje skrbeti zase kot moški. Omembe vredno je še, da z leti staranja padajo simpatije do domov in ne obratno, kot bi bilo pričakovati).

Predlogi za izboljšanje domov za ostarele, ki smo jih do zdaj najbrž preslišali, so naslednji:

- 1 - 57.2 %: znižati oskrbnino
- 2 - 35.2 %: izboljšati odnos osebja do oskrbovancev
- 3 - 23.1 %: oskrbovancem izboljšati stike z zunanjim svetom
- 4 - 21.9 %: izboljšati možnosti za ukvarjanje s "hobiji"
- 5 - 20.1 %: izboljšati prehrano
- 6 - 18.2 %: bolje prikriti navzočnost umiranja
- 7 - 17.4 %: bolj smotno razporejati oskrbovance glede na njihovo izobrazbo in interese
- 8 - 16.6 %: povečati osebno svobodo oskrbovancev
- 9 - 8.7 %: omogočiti več zasebnosti.

Tisti, ki sodijo, da bi živeli v domovih za ostarele, tj. izrazita manjšina, navajajo naslednje argumente:

- 1 - 65.4 %: oskrba je zadovoljiva
- 2 - 56.3 %: zdravnik je pri roki
- 3 - 35.4 %: ne želi biti v nadlego niti sorodnikom niti prijateljem
- 4 - 32.7 %: hrana je primerna
- 5 - 21.8 %: prijetno je živeti med enako starimi.

Ne glede na to, da so argumenti v prid domov za ostarele sprejemljivi, je vendar odstotek upokojencev, ki domove za ostarele energično odklanja, tako visok, da sploh ne more biti dileme, ali so domovi za ostarele najboljša rešitev za občane, ki so na stara leta ostali prepuščeni sami sebi, ali ne. Ker je odgovor očitno negativen, je tedaj tudi jasno, da bo treba slejkoprej poiskati izhod v drugi smeri, tj. v negi in varstvu na domu s strani usposobljenih institucij ali v samopomoči, ki je dosegla na Zahodu, zlasti na Švedskem, in ZDA zavidljive rezultate. Toda nega in varstvo na domu sta samo ena plat medalje. Druga je stanovanje, ki je ali previsoko ali pa je ostalo preveliko. Kaj

pomeni stanovati npr. v desetem nadstropju za ostarelega v deželi, v kateri je delovanje dvigal loterija, ali pa npr. v četrtem nadstropju v bloku, lahko brez prevelike fantazije uganemo. (Invalidi so v enakem položaju.) Vendar ne poznamo mehanizmov, ki bi omogočili ustrezne zamenjave brez prevelikih pretresov, se pravi, ki bi ostarelemu omogočili vselitev v manjše stanovanje ali stanovanje v nižjem nadstropju, toda še zmeraj v okolju, na katero je navajen. (94.0 % starostnih upokoјencev je zadovoljnih z okoljem, v katerem bivajo! Od tistih, ki živijo v višjih nadstropjih, pa bi se jih kar 41.0 % želelo preseliti v nižja, saj so v stolpnicaх z dvigali ta v 44.0 % primerov pogosto pokvarjeno). Stanovanje in bivanjsko okolje bosta torej v zvezi z ostarelimi postali fizično in socialno kmalu zelo pereč problem (Manojlič, 1972).

Če povzamemo, lahko in nuce še enkrat ponovimo, da se bo "ostarela družba" vsak čas, kolikor se že ni, srečala z vprašanjem, ki je temeljno: kako misliti sebe v zmeraj bolj turbulentnih razmerah, ko postajajo stari in preizkušeni recepti neučinkoviti tudi pri odpravljanju simptomov, ki se nam zdijo kot označevalci znani, toda pomenijo nekaj drugega, in pri vzrokih, za katere smo v preteklosti vedeli napovedati posledice, toda ki v nasprotju z našimi predvidevanji ne nastopajo več oziroma če nastopijo, ne izvirajo iz enakega vzročnega spleta. Pojav gerontokracije, ki zavira družbeno fleksibilnost oziroma oži možnosti uspešnega prilagajanja spremenjenim parametrom relevantnega okolja, bo konec koncev izničil delovanje "biološkega dejavnika". Posebno podvprašanje, kaj storiti, pa nastopi takrat, ko se biologija s svojimi "coups de grace" mudi, saj se medtem obdajajo gerontokrati s kadri, ki so se že rodili stari, se pravi, ki že mladi razmišljajo in razsojajo podobno kot njihovi biološko ostareli vzorniki. Kako tedaj v opisani situaciji pravočasno uresničiti ustrezno kadrovsko politiko, saj je dejansko odločanje v rokah tistih, ki bi jih prav ta kadrovska politika morala najprej odstraniti iz procesov odločanja? Generacijski konflikti se posledično množijo in pridobivajo moč – in kriza, ki bo zajela družbo v celoti, bo terjala drugačna razreševanja, kot bi lahko bili relativno neboleči posegi bolj ali manj dobro zasnovane kadrovske politike.

Nizka rodnost, ki resno nažira nacionalno substanco, terja prav tako širokopotezen in dolgoročen pristop, ki pa ne more vzklti niti na gredi učiteljske in še manj policijske pameti, saj prva razmišlja predvsem v okviru "prosvetljevanja, ki v tem kontekstu ne more roditi sadov, druga pa represije, ki je prav tako neplodna. V resnici pa gre za nov koncept socialne politike, ki ne izhaja iz nepreverjenih postulatov, marveč iz sistematično zbranih empiričnih podatkov, ki zadevajo tako stanovanjsko gradnjo kot projektiranje bivalnega okolja, tako ugodnosti, ki naj bi jih bile deležne družine z več potomci, kot perspektive nasploh, ki se kot možnosti razkrivajo mladim.

Problematike ostarelih in onemoglih najbrž tudi ni mogoče razreševati samo z gradnjo domov za ostarele. To je sicer najenostavnejše in zaradi tega tudi najprej v mislih tehnokratsko obarvane administracije, ki je pristojna za to plat socialne politike. Očitno bo treba intenzivneje razmišljati o samopomoči, ki bi se morala prav v naši samoupravni družbi najprej in najbolj uveljaviti. Razlogov, da se ni, je več, vendar bi analiza presegla okvir tega prispevka.

Sodobni svet, zlasti razviti, živi prav zdaj v sredi turbulentnega obdobja prehoda iz industrijske družbe v postindustrijsko, ki jo je že prepoznati v najbolj grobih obrisih

tudi nam, ki še zmeraj delujemo v miselnih okovih prve. Toda tudi mi se nezadržno pomikamo v postindustrijsko družbo, pa čeprav na repu dogajanja. Vstopamo počasi in nervozno v razviti svet, ki bo v primerjavi z nerazvitim slonel na ustvarjanju in distribuciji informacij in ki bo moral biti hkrati t. i. "high tech" in "high touch" družba, se pravi, družba visoke tehnologije in visoke socialne integracije (Naisbitt, 1982). V takšnih razmerah si bo pa prav tako nemogoče privoščiti luksuz avtarktičnega ali v ožjem nacionalnem okviru izoliranega delovanja, kot bi si bilo v starih razmerah nemogoče dovoliti razkroj hierarhično strukturiranih organizacij. V tem smislu se bo treba torej čim prej preusmeriti iz kratkoročnih ciljev v dolgoročne: na račun dolgoročnih ciljev se bo pač treba odreči nekaterim kratkoročno osmišljenim ugodnostim. Ekološke zagate so najzgovornejši primer. V ta referenčni okvir je treba postaviti tudi ukinitvev institucij, ki so po svojem ustroju in naravi v nasprotju z dolgoročnimi cilji razvoja, in misliti na ustanovitev novih, ki so uglašene na te cilje. Med takšne institucije spada tudi večina organizacij, proizvodnih in družbenopolitičnih, ki so strogo hierarhično strukturirane. Svoje mesto bodo morale odstopiti horizontalnim mrežam komuniciranja.

Kakor koli, "mlada družba", ki ne pozna gerontokracije, ki pa je na žalost in praviloma industrijsko nerazvita, bi se zelo verjetno laže odprla novim tokovom. Toda ker je to čista špekulacija, bo morala potemtakem na nova vprašanja poiskati odgovor "stara družba", s tem da bo znala preseči "hendikep", ki izvira prav iz njene "starosti".

Pokojni dr. Mišo Jezernik je prispevek napisal 1985. leta za Družboslovne razprave št. 3. Zaradi še vedno aktualne teme in dr. Jezernikovega poglobljenega znanja problematike ostarele družbe, ki ga nevdomno odkriva njegov prispevek, smo se odločili, da ga, brez popravkov uvrstimo v naš Zbornik.

OPOMBE

1. V Sloveniji se je prvi lotil problematike ostarelih in s tem tudi pojava "ostarele družbe" ISU z raziskavo "Potrebe in delovni potenciali ostarelih" (1980). V tem pogledu sta Zagreb in Beograd precej pred nami. Začeta raziskava – do zdaj sta izšli dve monografiji (starostni in družinski upokojeenci) – je bila leta 1984 vključena v širši raziskovalni projekt ISU: "Kvaliteta življenja Slovencev", ki zajema ostarele nasploh, ne samo upokojene občane.
2. Ko teče beseda o osemdesetletnikih, je treba opozoriti, da nimamo v njihovem primeru več opraviti z ostarelimi, pač pa z onemoglimi, ki spadajo v posebno kategorijo. Izjeme, ki kajpak obstajajo, je moč opredeliti kot "quantite negligeeable". To potrjujejo tudi izkušnje naših domov za ostarele z varovanci, ki so v povprečju stari 81 let in ki očitno terjajo povsem drugačen pristop kot mlajši ostareli. Zato bi jih bilo morda pravilneje imenovati "domovi za onemogle" in jih tudi temu primerno organizirati.
3. Sicer pa je težko "objektivno" določiti spodnjo mejo ostarelosti, tudi če zanemarimo individualne razlike. Po eni plati postajajo ostareli vse "mlajši", kar gre na račun povprečne longevitete, po drugi pa obstaja javno mnenje, ki postavlja svoje lastne meje. Povprečni odrasli Slovenec – Slovensko javno mnenje, 1983 – npr. meni, da je ženska ostarela pri 62 letih, moških pa pri 68. V Kaliforniji pravijo, da je ženska stara pri 71, na Tahitiju, ali denimo, v Centralni Afriki pa bi ta pridevek dobila že najbrž pri 25. Ocene so potemtakem odvisne od

konkretnega kulturnozgodovinskega okolja in stopnje gospodarske razvitosti. Navedeni podatki postanejo ustrezno osmišljeni šele v psihodinamičnem kontekstu t.i. Thomasovega teorema (self-fulfilling prophecy): ko nas naše relativno okolje opredeli za ostarele, se tej splošni sodbi najprej kognitivno in čustveno, potem vedenjsko in nazadnje še fiziološko prilagodimo, skratka postanemo v resnici stari.

4. Po konservativni oceni US Office of Management and Budget so ugodnosti, ki so jih bili leta 1983 deležni ostareli, zasegle 27 % zveznega proračuna. Na podlagi ekstrapolacije obstoječih demografskih trendov pa je moč sklepati, pravijo, da se bo do leta 2000 ta odstotek dvignil na 35 % in do leta 2025 na 65 %. Prav tako so v ZDA po letu 1965 ugotovili izjemen porast zdravstvenih stroškov. V primeri z bolniki, ki so bili mlajši od 65 let in za katere so se ob nespremenljivih cenah stroški dvignili za 11 %, so se za bolnike, ki so bili starejši, dvignili za 13 % (Katz, 1978). Pri nas podobnih izračunov ne poznamo. Vseeno pa smemo domnevati, da situacija ni bistveno drugačna.
5. Zveze med starostjo in politično angažiranostjo sem obravnaval v prispevku "Nekaj determinant aktivne politične participacije pri nas" (Družboslovne razprave, št. 1, ISU, 1984). Izsledki kažejo, da tudi v tem pogledu nismo izjema, se pravi, da tudi pri nas vzporedno s staranjem pomembno upada pripravljenost občanov dejavno sodelovati v političnem življenju.
6. V že omenjeni raziskavi ISU je tudi več kot polovica starostnih upokojenecv izjavilo, da so po upokojitvi občutili praznino, ker so zapustili svoje delovno okolje. Najbolj so pogrešali svoje delovne tovariše, potem delo, nato zaslužek in nazadnje ustaljeni urnik in delo v samoupravnih organih.

LITERATURA

- Roubakine, A.: "Les Problemes des Vieilles d'Union Sovietique depuis la Grande Revolution Socialiste d'Octobre 1917", Bulletin de l'Academie Nationale de Medicine, 1975/159/6
- Mitscherlich, A.: Thesen zur Stadt der Zukunft, Frankfurt, 1971
- Katz, E.: The Retarded Adult in the Community, C. C. Thomas, Springfield, 1977
- Manojlič, P.: "Stanbena politika, uslovi stanovanja starijih osoba", Komuna, 1972/2
- Brotman, H. B.: "Population Projections: Tomorrow's Older Population (to 2000)", Gerontologist, 1977/3
- Hanson, D.: The New Alchemists, Little, Brown and Comp., Boston, 1980
- Naisbitt, J.: Megatrends, Warner Communication Comp., New York, 1982
- Poleksič, J.: "Profilaksa penzionisanja", Ergonomija, 1980/2
- Eysenck, H. J.: The Psychology of Politics, Routledge & Kegan, London, 1954
- Berelson, B. R.: Voting, University of Chicago Press, Chicago, 1954
- Lazarsfeld, P. F.: The People's Choice, Sloan & Pearce, New York, 1944
- Sauvy, A.: Theorie Generale de la Population, Paris, 1966